

**BAŞ REDAKTORDAN
OT ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА
FROM THE EDITOR IN CHIEF**

UOT 37.0

Akif Nuraga oglu Abbasov

*pedaqogika elmləri doktoru, professor,
Əməkdar müəllim*

*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi katibi
<https://orcid.org/0000-0002-9210-7141>*

**ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ HAQQINDA**

Акиф Нурага оглу Аббасов

*доктор педагогических наук, профессор,
Заслуженный учитель*

ученый секретарь Института Образования Азербайджанской Республики.

**ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ
ОБ АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ**

Akif Nuragha Abbasov

*doctor of sciences in pedagogy, professor,
Honored teacher*

scientific secretary of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan.

NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV ON AZERBAIJANI-TURKISH RELATIONS

Xülasə. “Bir millət, iki dövlət!” Bu qiymətli sözlər Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə məxsusdur. Azərbaycanla Türkiyə bir-birinə son dərəcə bağlı, yaxın, doğma, qardaş dövlətlərdir. Dilimiz bir, dinimiz bir, adət-ənənəmiz bir. Uzun illər bir-birimizə həsrət qalmışıq. Neçə əsrlər bu iki dövlət bir-birindən ayrı salmağa

çalışıblar. Fəqət yağı düşmən öz istəyinə çata bilməyib. Azərbaycan və Türkiyə yenə bir-birinin yanındadır. 44 günlük Vətən müharibəsi, 2023-cü il fevralın 6-da Türkiyə Respublikasında baş vermiş əsrin ən böyük faciəsi – zəlzələsi dövründə qarşılıqlı kömək və dayaq bunu bir daha sübuta yetirdi.

Məqalədə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə dair fikirləri diqqətə çatdırılır.

Açar sözlər: millət, münasibətlər, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, daxili və xarici siyasət, atatürkçülük, azərbaycançılıq

Резюме. "Одна нация, два государства!" Эти ценные слова принадлежат общенациональному лидеру Гейдару Алиеву. Азербайджан и Турция особо связанные, близкие, родные, братские государства. У нас единый язык, единая религия, одни и те же традиции. На протяжении долгих лет мы были вдали друг от друга. Сколько веков эти два государства пытались разлучить. Однако враг не смог добиться своего. Азербайджан и Турция по-прежнему являются опорой и поддержкой друг для друга. Взаимопомощь и поддержка еще раз доказали это в ходе 44-дневной Отечественной войны, и во время величайшей трагедии века – землетрясения, произошедшего в Турецкой Республике 6 февраля 2023 года.

В статье освещаются взгляды общенационального лидера Гейдара Алиева на азербайджано-турецкие отношения.

Ключевые слова: нация, отношения, укрепление государственности, внутренняя и внешняя политика, атакюркизм, азербайджанство

Summary. "One nation, two states!" These precious words belong to our national leader Heydar Aliyev. Azerbaijan and Turkey are extremely connected, close, dear, fraternal states. We have one language, one religion, one tradition. We dreamed of each other for many years. How many centuries these two states tried to separate from each other. But the enemy could not get what he wanted. Azerbaijan and Turkey are still close to each other. Mutual assistance and support once again proved this during the 44-day Patriotic War, the greatest tragedy of the century - the earthquake that occurred in the Republic of Turkey on February 6, 2023.

The article highlights the views of national leader Heydar Aliyev on the Azerbaijani-Turkish relations.

Keywords: nation, relations, strengthening of statehood, domestic and foreign policy, ataturkism, azerbaijanism

XX əsrdə dünyanın möhtəşəm tarixinə iki böyük şəxsiyyət daxil oldu. Əsrin birinci yarısında Mustafa Kamal Əlirza oğlu Atatürk, ikinci yarısında Heydər Əlirza oğlu Əliyev! Atatürk müasir Türkiyə Respublikasının, Heydər Əliyev də müasir Azərbaycan Respublikasının baş məmarı, yaradıcısı, müəllifi oldu.

Mustafa Kamal Türkiyənin ağır günlərində ölkəsinin istiqbalını Antanta dövlətlərinin işğalı təhlükəsindən, hədələrindən xilas etdiyi kimi, Ulu öndər Heydər Əliyev də respublikamızın müstəqilliyini daxili və xarici bədxahlarımızın təzyiqlərindən qorumağı bacarmışdır.

Heydər Əliyev Atatürkün şəxsiyyətini, onun yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyətini özü üçün örnək hesab edirdi.

“Bir millət, iki dövlət!” Bu qiymətli sözlər Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevə məxsusdur. Azərbaycanla Türkiyə bir-birinə son dərəcə bağlı, yaxın, doğma, qardaş dövlətlərdir. Dili-miz bir, dinimiz bir, adət-ənənəmiz bir. Uzun il-

lər bir-birimizə həsrət qalmışıq. Neçə əsrlər bu iki dövləti bir-birindən ayrı salmağa çalışıblar. Fəqət yağı düşmən öz istəyinə çata bilməyib. Azərbaycan və Türkiyə yenə bir-birinin yanındadır. 44 günlük Vətən müharibəsi, 2023-cü il fevralın 6-da Türkiyə Respublikasında baş vermiş əsrin ən böyük faciəsi – zəlzələsi dövründə qarşılıqlı kömək və dayaq bunu bir daha sübuta yetirdi.

XXI əsrin birinci yarısında tarixin səhnəsində daha iki böyük şəxsiyyət özlərinə layiqli yer tutdular: İlham Əliyev və Rəcəb Tayyib Ərdoğan. Dövlət başçıları Şuşa bəyannaməsini imzaladılar. Onlar əl-ələ verib türk dünyasının daha da çiçəklənməsinə çalışırlar.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi, hərbi qüdrətimizin yüksəldilməsi, ölkə həyatının hər bir sahəsində uğurlarımızın artması, daxili və xarici siyasət sahəsində möhtəşəm işlər görmüş, fəaliyyət göstərmişdir. Bu sahələrdəki fəaliyyətinin

hər birinə cild-cild kitablar həsr etmək, çoxsaylı məqalələr yazmaq mümkündür. Biz bu məqalədə Ümummilli Liderin Türkiyə Respublikası ilə əlaqələrimizin sıx surətdə qurulması, möhkəmləndirilməsi, inkişaf etdirilməsi istiqamətindəki fəaliyyətini diqqət mərkəzinə gətirmək istəyirik.

Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkəmizdə milli dövlət quruculuğu işlərində Atatürkə əsaslanırdı. Bu, təsadüfi deyildi. Mustafa Kamalın ideyaları bir-birinin ardınca reallaşmış, müasir Türkiyə Respublikası yaranmışdı. Heydər Əliyev Atatürkün dahiliyini, müdrikiyini bizim üçün ilham mənbəyi hesab edərək göstərirdi ki, "Azərbaycan xalqı öz milli azadlığı uğrunda mübarizə apararkən, Mustafa Kamal Atatürkün qoyduğu yolla gedən Türkiyə Cümhuriyyətinin təcrübəsindən bəhrələnməmişdir".

Ümummilli liderimizin qənaətinə, Mustafa Kamal Atatürkün ideyaları, milli dövlət quruculuğu prinsipləri Türkiyənin təkə keçmiş, tarixi deyil, eyni zamanda gələcəyidir. Ulu Öndər Türkiyə Cümhuriyyətinin 70 illiyinə həsr edilmiş elmi-praktik konfrans iştirakçıları qarşısında çıxış edərkən demişdir: "Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi, iyirminci əsrin bəşəriyyətə verdiyi böyük dühalardan Mustafa Kamal Atatürkün azadlıq və demokratiya ideallarına sonsuz məhəbbəti, sərkərdəlik və dövlətçilik məharəti sayəsində türk xalqı tarixin çətin sınaqlarından çıxıb qurtuluş tapdı. Dünya Türkiyə Cümhuriyyəti adlı azad və məğrur bir məmləkəti tanımalı oldu. Türkiyə hazırda dünyanın siyasi durumunda nüfuzlu təsir qüvvəsinə malik, ümumbəşəri dəyərləri qorumaq əzmində olan, iqtisadi və mədəni səviyyəsi etibarilə inkişaf etmiş qüdrətli dövlətlərdən birinə çevrilmişdir" [1, k. 1, s. 141].

Azərbaycanın taleyi həmişə Atatürkü maraqlandırmışdır. O, Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi görmək istəyirdi. İnanırdı ki, başqa imperiyalar kimi SSRİ də gec-tez dağılacaqdır. Bu zaman Azərbaycana dəstək durmağın vacibliyini dönə-dönə xatırladırdı. Diqqət yetirək: "Bu gün Sovet İttifaqı bizim dostumuz, qonşumuz və müttəfiqimizdir. Bu dostluğa ehtiyacımız var. Lakin sabah nə olacağını bu gün heç kim müəyyən edə bilməz. Nəinki Osmanlı kimi, Avstriya-Macaristan kimi parçalana bilər, kiçilə bilər. Bu gün əlində bərk-bərk tutduğu millətlər qonşularından qaça bilərlər. Dünya yeni bir müvazinətə

keçə bilər. O zaman Türkiyə nə edəcəyini bilməlidir. Bizim bu dostluğumuzun idarəçiliyi altında dili bir, dini bir, mahiyyəti bir qardaşlarımız vardır. Onlara sahib çıxmağa hazır olmalıyıq" (1, k.1, s. 233).

Heydər Əliyev Atatürkün türk xalqı və türk dünyası qarşısındakı xidmətlərini son dərəcə yüksək qiymətləndirirdi. Bu barədə onun dedikləri: "Mustafa Kamal Atatürkün şəxsiyyəti bir də ona görə qiymətlidir ki, həm Türkiyə xalqı üçün, həm bütün türk dünyası üçün, həm də bütün dünya üçün o, qurub-yaratdığı Cümhuriyyəti yarada bilibdir!.. Mustafa Kamal Atatürkün bütün türk dünyasının tarixi şəxsiyyətidir. Bütün türk dünyasının əvəzsiz, ölməz lideridir. Şəxsən mən hesab edirəm ki, Mustafa Kamal Atatürkün türk xalq qarşısında xidmətləri əvəzsizdir. Yəni o qədər böyükdür ki, ona qiymət vermək çətinidir. Amma bunların içərisində onun iki böyük xidməti var. Birincisi, Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranması; ikincisi, türk ordusunun yaranmasıdır".

Heydər Əliyev Mustafa Kamal Atatürkə böyük hörmət və məhəbbətinin əlaməti olaraq, onun irsinin və atatürkcülük ideyalarının Azərbaycanda təbliğini, tədqiqini lazım və zəruri bilərək bu istiqamətdə tədbirlər görürdü. 2001-ci il mart ayının 9-da yaradılan Atatürk Mərkəzi buna əyani sübutdur. Mərkəzin Fəxri Prezidenti Azərbaycan Prezidenti, rəhbəri akademik Nizami Cəfərovdur.

Atatürk – atatürkcülük, Heydər Əliyev – azərbaycançılıq ideyalarını irəli sürmüş, əsaslandırılmış, dövlətin inkişafı üçün həmin ideyalardan bəhrələnməyi təmin etmişlər.

Türkiyə Respublikasında Heydər Əliyevin fəaliyyəti son dərəcə yüksək qiymətləndirilirdi və qiymətləndirilməkdədir.

Ümummilli Liderimiz Atatürk Beynəlxalq Sülh mükafatı ilə təltif edilmişdir. Məlum olduğu kimi, SSRİ-yə daxil olduğumuz illərdə Heydər Əliyev ittifaq rəhbərliyi tərəfindən bir çox mükafatlara təqdim olunmuş, iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adını almışdı. Lakin həmin mükafatlardan fərqli olaraq Atatürk Beynəlxalq Sülh mükafatından böyük məmnunluq və hədsiz qürur hissi keçirirdi. Bununla bağlı deyirdi: "Mənə böyük Atatürkün adını daşıyan Beynəlxalq Sülh Mükafatı təqdim olunubdur. Bu mənim üçün, bütün Azərbaycan xalqı üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün böyük şərəfdir. Mən bununla fəxr

edirəm. Atatürkün şəxsiyyəti, onun yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyəti mənim üçün örnəkdir. Mən buna daim sadıq olacağam".

Ankaranın Yeniməhəllə rayonunda Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin adına Park var. Yaşılığa, gül-çiçəyə bürünmüş bu parkda onun əzəmətli heykəli ucalır. Həmin rayonun ərazisində bir orta məktəb və eyni zamanda Türkiyənin İğdır şəhərində 500 şagirdin təhsil aldığı lisey, Qarsda Anadolu texniki peşə liseyi Heydər Əliyevin adını daşıyır. Bu, heç də təsadüfi deyildir. Heydər Əliyev son dərəcə qüdrətli idarəetmə və natiqlik qabiliyyətinə, dərin məntiqə və zəkaya, hadisələrdən tez başçıxarma və dərhal qərar qəbuletmə bacarığına, uzaqgörənliyə, iti ağıla, diplomatiyaya, siyasi səriştəyə malik şəxs idi.

1994-cü il fevralın 9-da Ankarada Hacettepe universitetində olarkən ona bu ali təhsil ocağının fəxri doktoru diplomu təqdim edilmişdir. Heydər Əliyev mərasimdəki çıxışında bildirmişdir: "Siz məni öz universitetinizin fəxri doktoru adına layiq gördünüz. Mən bütün bunlara görə sizə təşəkkür edir və hədsiz minnətdarlığımı bildirirəm!" [1, k.1, s. 237].

Heydər Əliyev Türkiyə Respublikasını böyük, əzəmətli dövlət hesab edərək, onun dünyaya miqyasında özünəməxsus yer tutduğunu bildirərək, Azərbaycanda türkdilli dövlətlərin tarixinin, Türkiyənin tarixinin, Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin tarixinin öyrənilməsinə böyük əhəmiyyət verirdi.

Heydər Əliyev dövlət başçıları ilə yanaşı Türkiyədə müxtəlif sahələrdə (elm, təhsil, incəsənət, sənaye və s.) çalışan şəxslərlə də, iş adamları ilə də görüşüb onların fəaliyyəti ilə tanış olur və qiymət verirdi.

Ulu Öndər 1994-cü ilin fevralın 9-da Bilkənd Universitetində olmuş, universitetin idarə heyətinin sədri İhsan Doğramaçı ilə görüşmüşdür. İhsan Doğramaçının fəaliyyəti Heydər Əliyevin böyük marağına səbəb olmuşdu. Bu xüsusda demişdir: "Onu dünyanın hər yerində, eləcə də Azərbaycanda böyük, nadir bir şəxs kimi tanıyırlar. O, nəinki Türkiyədə, ümumiyyətlə, bütün türk diyarında, türk dünyasında elm və təhsil sahəsində illərdən bəri coşqun fəaliyyət göstərir, xalq, millət qarşısında, türk xalqlarının birləşməsi sahəsində böyük xidmətləri var" [1, k. 1, s. 239].

Heydər Əliyev 2000-ci il noyabrın 24-də böyük hörmət əlaməti olaraq İhsan Doğramaçını Türkiyə Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin ən böyük mükafatı olan "Yüksək xidmətlərə görə" paketi ilə təltif olunmağı münasibətilə təbrik etmişdir [3, k. 31, s. 50].

Məlum olduğu kimi, Ulu Öndər ümumtəhsil məktəbləri məzunlarının yaxşı ali təhsil almasına, yüksək mütəxəssislər kimi yetişməsinə xüsusi qayğı göstərirdi. Eyni zamanda o, gənclərin xaricdə təhsilinin də ilk təşəbbüskarı idi. Bir çox hallarda məzunlar yeni ixtisaslar üzrə xaricdə dövlət hesabına təhsil almağa göndərilirdi. Ümummilli Liderimiz gənclərin Türkiyənin ali təhsil müəssisələrində oxumalarını daha məqsədəuyğun sayır, həmin təhsil müəssisələrini yüksək qiymətləndirirdi ("Türkiyə universitetləri öz yüksək səviyyəsinə görə dünyada məşhurdur. Buna görə də həmin universitetlərdə təhsil almaq, şübhəsiz, yüksək səviyyəli mütəxəssis olmağa imkan verir").

Tələbələr təhsil almağa yola düşməzdən əvvəl Heydər Əliyev onlarla görüşür, gənclərə xeyir-duasını, məsləhətlərini, tövsiyələrini verirdi. Belə ki, 1994-cü il fevralın 7-də Türkiyənin ali məktəblərində təhsil almağa yola düşən azərbaycanlı tələbələrlə görüşdə demişdir: "İstərdim ki, siz Türkiyə universitetlərinin bütün intellektual imkanlarından səmərəli istifadə edərək mükəmməl təhsil alarsınız, yaxşı mütəxəssis olasınız, vətənimizə, xalqımıza, millətimizə gələcəkdə sədaqətlə xidmət edəsiniz. Türkiyə Azərbaycan üçün qardaş, dost ölkədir. Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin qədim və zəngin tarixi var. İndi Azərbaycan Respublikası bir müstəqil dövlət kimi Türkiyə Cümhuriyyəti ilə bütün sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə çalışır. Odur ki, bu baxımdan biz təhsil sahəsinə xüsusi əhəmiyyət veririk. Elm, mədəniyyət, təhsil sahəsində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında müştərək işlər görülməsi həm Azərbaycan üçün, həm də Türkiyə üçün çox faydalıdır" [1, k. 1, s. 223].

Ümummilli Liderimiz eyni zamanda tələbələrə qardaş ölkədə bir Azərbaycan vətəndaşı kimi nümunəvi davranmağı, özlərini yaxşı aparmağı və yaxşı oxumağı tövsiyə edirdi. Oxuyuruq: "Azərbaycandan Türkiyəyə gedən hər bir vətəndaş gərək müstəqil respublikamızın vətəndaşı adını uca tutsun. Türkiyə qardaş ölkədir. Türkiyədə siz özünüzü öz məmləkətinizdəki

kimi hiss edəcəksiniz. Siz gərək Azərbaycanın təmsilçiləri kimi, Türkiyədə Azərbaycanın həm tarixini, həm milli ənənələrini, həm də bugünkü gerçəkliyini geniş və tam obyektiv şəkildə təbliğ edəsiniz” [1, k. 1, s. 223].

Heydər Əliyev qardaş ölkədə gənclərimizin fəaliyyətinə eyni zamanda Türkiyə ilə Azərbaycan arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsi vasitəsi kimi baxırdı.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin kamilliyinin bariz nümunəsi olaraq Ulu Öndərin belə bir fikri də önəmlidir: “Bütün bu illərdə Azərbaycanı müdafiə etmək üçün Türkiyənin səsi çox gur gəlib. Türkiyənin köməyi Azərbaycana mənəvi dayaq olub. Biz bu mənəvi yardımdan, köməkdən bu gün də istifadə edirik”.

Bu kömək, bu yardım həmişə qarşılıqlı olub. XX əsrin ikinci onilliyində azərbaycanlılar Çanaqqala döyüşlərində türklərin yanında olub. Türkiyə milli istiqlal mübarizəsinə qalxanda onun böyük maddi, hərbi və mənəvi dəstəyə ehtiyacı vardı. Türkiyə belə ağır günlərdə - xarici qəsbkarlarla mübarizədə çətinliklərlə qarşılaşıb. Mustafa Kamal Paşa kömək üçün Azərbaycana müraciət edib. O zamanlar Azərbaycanda Xalq Komissarları Sovetinin sədri Nəriman Nərimanov idi. Azərbaycan hökuməti vaxt itirmədən çağırışa layiqli cavab verdi. Faktlara müraciət edək: “1920-ci il may ayının 3-də Mustafa Kamal Paşa Şərq Cəbhəsi komandiri Kazım Qarabəkir Paşaya aşağıdakı məzmununda bir məktub yazır: “Dövlətdə heç pul qalmadı. Ölkə daxilində pul təmin edə biləcəyimiz bir qaynaq yoxdur. Azərbaycan hökumətindən borc pul alınmasını təşkil etməyinizi istəyirəm”.

Kazım Qarabəkir Paşa Atatürkün bu istəyini Azərbaycan hökumətinə bildirir.

Mustafa Kamal Paşa 1921-ci ildə Nərimanova bir məktub yazaraq ondan borc pul istəmişdi. O (*Nərimanov – A.A.*), dərhal 500 kq qızıl göndərmişdi. Daha sonra Nərimanov Rusiyadan aldığı 10 milyon qızıl pulu Ankaraya göndərmişdi.

1921-ci il mart ayının 23-də Azərbaycan hökuməti könüllü şəkildə Türkiyəyə Azərbaycan xalqının hədiyyəsi olaraq 30 sistem neft, 2 sistem benzin, 8 sistem yağ göndərdi. Bundan əlavə, 1922-ci ildə Batum yolu ilə Azərbaycan tərəfdən doqquz min tondan çox kerosin və 350 ton benzin yardımı edilib. Bu yardımlar sayəsində

də döyüş içində olan ölkənin vəziyyəti xeyli düzəlmişdi.

Nərimanov Mustafa Kamal Paşaya yazdığı məktubunda Türk xalqını təbrik etdiyini bildirir və sonra əlavə edirdi: “Paşam, bizdə qardaş qardaşa borc verməz. Qardaş hər zaman qardaşının əlindən tutar. Biz qardaşlıq, hər zaman əlinizdən tutacaq və tutmağa davam edəcəyik”.

Türkiyə Respublikası da həmişə yanımızda olub. 44 günlük Vətən müharibəsində bu dövlətin bizə göstərdiyi hərbi və mənəvi kömək heç zaman unudulmayacaq. Bu kömək sayəsində Ermənistan üzərində hərbi və mənəvi zəfər qazandıq, torpaqlarımız düşmən tapdağından azad olundu, erməni ordusunu darmadağın etdik.

Ümummilli Liderimiz 1994-cü il fevralın 8-də Ankarada “Çankaya” köşkündə Azərbaycan Respublikasının prezidentinin şərəfinə ziyafətdəki nitqdə Türkiyə Respublikasının Prezidenti Süleyman Dəmirəlin şəxsiyyətini yüksək dəyərləndirmiş, eyni zamanda onun ölkəmiz, xalqımız üçün xidmətlərindən söz açmışdır. Diqqət yetirək: “Süleyman Dəmirəl Türk dünyasının böyük şəxsiyyətidir, bütün dünya siyasətçiləri içərisində tanınmış və çox hörmət qazanmış şəxsiyyətdir. O, eyni zamanda Azərbaycan xalqının hörmət və ehtiramını qazanmışdır. Hörmətli Süleyman Dəmirəl Azərbaycan Respublikasının istiqlalının əldə olduğu vaxt böyük fəaliyyət göstərmiş və Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bütün dünyada tanımaq üçün onun böyük xidmətləri olmuşdur. Bu, Azərbaycanın tarixinə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixinə artıq həkk olunmuşdur. 1992-ci ildə hörmətli Süleyman bəylə biz Türkiyə ilə Azərbaycan arasında tikilmiş körpünün açılışında iştirak etdik. Xalqlar bu körpünü ümid körpüsü, həsrət körpüsü adlandırdılar. Bu, təsadüfi deyil, çünki 70 il ərzində azərbaycanlılar Türkiyədə olan qardaşları ilə əlaqələrdən məhrum olmuşdular və Türkiyəyə həmişə böyük həsrətlə, böyük ümidlə baxırdılar” [1, k. 1, s. 229].

Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin sürətlə inkişaf etməsində Turqut Özalın böyük xidmətlərini də xüsusi ilə qeyd edərdi.

Ümummilli Liderimiz gənc yaşlarında Türkiyəyə maraqlı olduğunu, türk xalqının həyatı, adət-ənənələri ilə kitablardan, qəzetlərdən məlumat aldığını bildirərək deyirdi: “Böyük Millət Məclisinin işi barədə, onun qəbul etdiyi

qərarlar barədə məlumatları həvəslə, diqqətlə oxuyurdum. Hər dəfə də düşünürdüm ki, bu mötəbər və nüfuzlu Böyük Millət Məclisi – türk xalqının həyatında dəyərli və diqqətəlayiq işlər görən bu məclis nə qədər də qüdrətli və nə qədər də məqsədyönlü siyasət apararı bir məclisdir. İndi mənə bu məclisə gəlmək, sizinlə görüşmək xoşbəxtliyi nə olmuşdur. Buna görə çox böyük qürur hissi keçirirəm. Bu, mənim üçün böyük şərəfdir, böyük hörmətdir” [1].

Heydər Əliyev Türkiyənin təcrübəsini, Türkiyə dövlətinin xarici siyasətini ölkəmizdən ötrü təcrübə məktəbi hesab edir və bundan səmərəli istifadə etməyi məsləhət görürdü. Ulu Öndər Türkiyənin inkişafını, güclənməsini respublikamız üçün dayaq bilirdi.

Ümummilli Liderimiz Azərbaycanın demokratik prinsiplərə əsasən dövlət quruculuğu ilə məşğul olduğunu diqqətə çatdırır, ölkəmizdə demokratiya, siyasi plüralizm üçün bütün imkanlar yarandığını və yaranacağını söyləyirdi. Daha sonra

Türkiyənin təcrübəsindən, inkişaf etmiş demokratik dövlətlərin təcrübəsindən faydalanmaqla həmin tədbirlərin daha da genişləndirilməsini və dərinləşdirilməsini lazım bilirdi. O, Türkiyə-Azərbaycan dostluğunu, qardaşlığını əbədi hesab edir, bizim qanımızın, canımızın, dinimizin, dilimizin bir olduğunu vurğulayırdı. Oxuyuruq: “Gərək Türkiyədə iş adamları, dövlət adamları, adi bir vətəndaş da bilsin ki, Azərbaycanın mənafeyi Türkiyənin mənafeyidir, Azərbaycanın dərdi Türkiyənin dəridir. Azərbaycan türk diyarıdır, azərbaycanlılar türklərdir”.

Heydər Əliyev türk dünyasının bir yumruq kimi birləşməsini, bir yerdə olmasını, bir-birinə dəstək durmasını vacib bilirdi: “İndi 100 ildən sonra türklərin qalxması üçün, türklərin bir-birinə yaxınlaşması üçün, türklərin birləşməsi üçün böyük bir fürsət yaranıb. Bu fürsətdən hər bir türk respublikası yaxşı istifadə etməlidir”.

Çox diqqətəlayiqdir ki, qardaşlıq prinsiplərinə sadıq qalan Türkiyə Ermənistanla münasibətini Ermənistanın Azərbaycana olan münasibəti əsasında müəyyənləşdirib. Ulu Öndər bunu son dərəcə yüksək qiymətləndirərək deyirdi: “Xatirimdədir, Parisdə beynəlxalq toplantı olarkən keçirilmiş mətbuat konfransında bir erməni müxbiri Türkiyə Prezidenti, hörmətli Süleyman Dəmirələ sual verdi: “Siz nə üçün Ermənistanla

münasibətləri yaxşılaşdırmırsınız, axı biz qonşu ölkəlik?”.

Süleyman Dəmirəl ona çox dəyərli cavab verərək dedi ki, “Siz nə vaxt Azərbaycanla münasibətləri normallaşdıracaqsınızsa, Türkiyə də o vaxt Ermənistanla öz münasibətlərini normallaşdıracaqdır”.

Ümummilli Liderimiz Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərini yalnız Türkiyənin dövlət başçıları ilə deyil, müxtəlif sahələrin nümayəndələri ilə görüşlər, məsləhətləşmələr əsasında qururdu. Bu baxımdan onun Türkiyənin Mərmərə qrupu Strateji və Sosial Araşdırmalar Vəqfinin sədri Akkan Süvərin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə 2002-ci il avqustun 23-də Bakıda Prezident sarayındakı görüşünü nümunə gətirmək mümkündür. Görüş zamanı Ulu Öndər demişdir: “Qars mənim üçün çox əhəmiyyətli bir yerdir. Mən Naxçıvanda yaşayanda Türkiyəyə İğdırıdan, Qarsdan keçib gəlirdim. Qarsın Azərbaycanla əlaqələrdə də xüsusi yeri var. Məşhur Qars müqaviləsi var, 1921-ci ilin oktyabr ayında Qarsda Rusiya, Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, bir də Ermənistan tərəfindən imzalanıb. Bu müqavilə Azərbaycan, Ermənistan, Türkiyə sərhədlərinin müəyyən edilməsi haqqındadır. O vaxt ermənilər iddia edirdilər ki, Türkiyənin şərqində olan torpaqlar guya onlara məxsusdur. Bizim bəzi başqa torpaqlara da iddia irəli sürürdülər. Bu baxımdan Qars müqaviləsi çox əhəmiyyətli bir sənəddir. Bunu çoxları unutmuşdu, tarixdə qalmışdı. Amma mən Naxçıvanda işləyəndə bu bölgənin problemləri ilə məşğul oldum, Naxçıvanı qorumaq lazım idi. Mən bilirdim ki, Qars anlaşması var. 1992-ci ilin fevral ayında Ankaraya gəldim. Orada Qars anlaşması haqqında mətbuata geniş məlumat verdim. Bu anlaşma yenidən gündəliyə çıxdı. Moskvada buna çox mənfi reaksiya verdilər. Moskvadan Qars müqaviləsinə aid bir veriliş verdilər. Axırda isə bildirdilər ki, bu müqavilənin heç bir hüquqi qüvvəsi yoxdur, hətta Qars müqaviləsinin mətnini elə studiyadaca yandırdılar. Amma onu yandırmaq mümkün deyil, bu müqavilə o vaxt həmin dövlətlər tərəfindən imzalanıb, hər dövlət tərəfindən ratifikasiya olunub və ümumdünya, beynəlxalq təşkilatlarda qeydə alınmışdır, onu pozmaq mümkün deyildir” [3, k. 40, s. 172].

Söhbət zamanı Türkiyənin Mərmərə qrupu Strateji və Sosial Araşdırmalar Vəqfinin səd-

ri Akkan Suvər bildirdi: “Siz böyük bir iş gördünüz və Azərbaycan televiziyasının Türkiyəyə yayımını təşkil etdiniz. Bu bizim Azərbaycanla olan əlaqələrimizin qüvvətlənməsinə, artmasına böyük təkan verir. Türkiyədə, demək olar, hamı hər axşam Azərbaycan televiziyasına baxır” [3, k. 40, s. 172].

Heydər Əliyev inanırdı və möhkəm əmin idi ki, Türkiyə Respublikası heç zaman ölkəmizi tək qoymayacaq, həmişə onun yanında olacaq. Ulu Öndər deyirdi: “Bir gün gələcək, biz yaxşı günləri Türkiyə ilə, Türk xalqı ilə bir yerdə bayram edəcəyik. Türkiyənin qəlbi Azərbaycanın qəlbi ilə döyünür. Azərbaycan üçün Türkiyədən yaxın dost, qardaş dövlət yoxdur. Türkiyə üçün də bütün ölkələr, xalqlar arasında Azərbaycan qədər dost, qardaş ölkə yoxdur. Heç bir qüvvə, heç bir kəs, heç bir ölkə Türkiyə-Azərbaycan dostluğuna mane ola bilməz. Bizim dostluğumuz sarsılmazdır, əbədidir və əbədi olacaqdır”; “Türkiyənin inkişafı, güclənməsi Azərbaycan üçün dayaqdır”.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab. / H.Ə. Əliyev. -Bakı: Azərneşr, -1997, -612 s.
2. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 31-cü kitab. / H.Ə. Əliyev. -Bakı: Azərneşr, -2010. -512 s.
3. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 40-cı kitab. / H.Ə. Əliyev. -Bakı: Azərneşr, -2012. -512 s.
4. Nərimanovun Atatürkə köməyi. <https://kayzen.az/blog/maraqli-faktlar/21186/n%C9%99rimanovun-atat%C3%BCrk%C9%99-k%C3%B6m%C9%99yi.htm>
5. Abbasov A.N. Heydər Əliyev irsi pedaqogikanın çox mühüm mənbələrindən biri kimi A.N. Abbasov. Pedaqogika. -Bakı: Mütərcim, -2015, -s. 28-29

Həmin sözlərdə dərin həqiqət vardır. Biz məqalədə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin timsalında Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin tarixini yığcam şəkildə nəzərdən keçirdik, daha doğrusu, bəzi məsələlərini diqqət mərkəzinə gətirdik. Bu münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi arzu olunandır, son dərəcə vacibdir. Bütün bu məsələlərlə təhsilalanların – ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri tələbələrini tanış edilməsi məqsədəuyğundur.

Problemin aktuallığı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 2023-cü il Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq ili elan olunmuşdur. Ulu Öndərin həyat və səmərəli fəaliyyətinə həsr olunmuş bu məqalə aktuallığı ilə seçilir.

Problemin yeniliyi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə dair fikirləri diqqətə çatdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

E-mail: prof.akif@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. İ.H. Cəbraylov, ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli*

Redaksiyaya daxil olub: 17.02.2023.